

TOPOR ISTVÁN

BABITS MIHÁLY: *BALASSA BÁLINT*
(Egy ismeretlen Babits-kézirat a Debreceni Irodalmi Múzeum kéziratárából)*Bevezetés*

1999 nyarán kezdtem el kutatni a Debreceni Irodalmi Múzeum kéziratárában Kardos Albert hagyatékát.

Kardos Albert a századelő debreceni irodalmi életének egyik legmeghatározóbb alakja, organizátora volt. Récekeresztúron született 1861. december 26-án. 1885-ben tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1887-től Szentesen, 1891-től Debrecenben volt tanár. 1912-től – zsidó származása ellenére – állami iskolai igazgatóvá nevezték ki. 1921–1929 közt a debreceni zsidó gimnáziumot igazgatta. 1902-től 1920-ig a debreceni Csokonai-kör titkára, 1920–1923 között főtitkára, ezt követően pedig tiszteletbeli főtitkára volt. Egészen az utolsó pillanatig felelősséggel végezte tevékenységét. A debreceni gettó felállítását megelőző hetekben két levelet intézett Sőregi János múzeumigazgatóhoz. Ezekben a birtokában lévő Csokonai-köri iratokról rendelkezett. 1944. március 31-én kelt levelében két eredeti Ady-levelet ajánl fel – örök és tovább nem adható letétként – a múzeum részére.¹ Ady e két levelet 1908 februárjában írta Kardos Albertnek mint a

¹ Kardos Albert 1944. március 31-én kelt levele a Debreceni Irodalmi Múzeum kéziratárában található K. X. 76. 168. 3. jelzet alatt. A levél betűhív szövege:

„Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Ady Endre 1908 február havában két levelet intézett hozzám, mint a Csokonai-kör akkori titkárához; ezeket a nagy költőhöz méltó hűséggel és kegyelettel őriztem teljes 36 éven át. Most, hogy e két levél szözszerinti szöveggel megjelent az Irodalomtörténeti közlemények legutóbbi számában (1943. évf.) úgy érzem, hogy az irodalmi ereklye-számba menő kéziratokat egy magánlakásnál megfelelőbb és veszélytelenebb helyre kell juttatnom; felajánlom tehát a két eredeti levelet a Déri-muzeum, illetőleg a múzeum Ady-gyűjteménye részére örök s tovább nem adható letétül.

Abban a meggyőződésben, hogy Igazgató Úr, mint az Ady-kultusz lelkes ápolója, szívesen fogadja az irodalom történeti becsü letétet, megismétlem a felajánlást és maradok Igazgató Úr iránti kiváló tisztelettel

Kardos Albert

A debreceni Csokonai-kör tb. főtitkára

Mellékletek:

1. Ady Endrének 1908. febr. 8-án kelt levele.
2. Ady Endrének 1908. febr. 11-én kelt levele.”

Csokonai-kör akkori titkárának.² A harminchat éven keresztül őrzött, irodalmi ereklye számba menő kéziratokat veszélytelenebb helyre kívánta juttatni, ezért fordult Sőregihez. A másik levele 1944. május 1-jén íródott. Ebben tíz iratköteg átvételét kérte a Déri Múzeum igazgatójától, mint írta, azért, mert „Az idők rendkívüli változása kötelességemmé tesz, hogy ezt az iratanyagot biztosabb és megfelelőbb helyre juttassam.”³

Kardos Albertet 1945. január 9-én az ausztriai Göstling an der Ybbsben a visszavonuló SS-csapatok feleségével együtt meggyilkolták.

A múzeum kéziratárában számos anyagot találtam. Érdeklődésemet leginkább a K. X. 74. 174. 1. 1. jelzet alatt tárolt példány keltette fel. Ez egy 25,5 × 21 × 3 cm méretű, fekete színű, vászonkötésű kéziratgyűjtemény. Első lapja függőleges vonalazású. Jobb sarkában grafitceruzával a következő áll: 5–5 évenként. Alatta középen kék színű ceruzával írva a cím olvasható: *Magyar irodalomtörténeti Életrajzok. Szerkesztette Dr. Kardos Albert.* A kötetet háromezer példányban tervezte kiadni a szerkesztő. Erről tanúskodik a cím alatti szöveg egyszer aláhúzva: 3000 péld.

A bekötött gyűjtemény hatvannégy életrajzot tartalmaz. Ebből négy nyomtatásban is megjelent dolgozat, a többi mind kézirat. A szerzők gyakorló tanárok, akik közül többen a magyar irodalom és irodalomtörténet jeles művelői lettek, így például: Benedek Marcell, Horger Antal, Madzsar Gyula, Oláh Gábor, Pintér Jenő, Rubinyi Mózes, és a legjelentősebb közülük: Babits Mihály. A gyűjtemény második darabja ugyanis Babitsnak Balassiról szóló életrajza, a tanárköltő aláírásával, amely két darab 33,5 × 20,5 cm nagyságú, fényes felületű, sima lapra íródott. A szerzői hitelességet a mű keletkezésének helyszíne (Fogarás), időpontja (1911. február 2.) és az aláírás igazolja.

Ez a felismerés vizsgálódásra késztetett. A legfrissebb Babits-bibliográfia tud a Balassi-életrajzról, de csak a nyomtatásban megjelent változatról.⁴ Erősödött bennem a gyanú, hogy olyan kézirat bukkant elő, melynek létéről a filológia ez ideig nem tudott. A Kardos-gyűjtemény kéziratának keletkezési idejére a kelezések utalnak. Kitűnik, hogy az életrajzok nagyobbik része 1911 január–februárjában született, azzal a céllal, hogy felkeltsék az ifjúság figyelmét irodalmunk nagyjai iránt. Ezt a célkitűzést az 1913-as kiadás előszavában Pintér Jenő így fogalmazta meg: „Ez Életrajzok tulajdonkép az iskola céljaira készültek. Arra voltak rendelve, hogy az iskolai füzetek borítéklapjain helyet foglalva terjesszék a magyar irodalomtörténeti ismereteket és állandóan ébren tartsák az ifjúság kegyeletes érdeklődését irodalmunk és költészetünk nagyjai iránt.”⁵ Az irodalom így módon való népszerűsítését tűzte ki célul a kötet szerkesztője, Kardos Albert, akit legnagyobb tanítványa, Tóth Árpád 1912-ben így jellemezett: „...nemcsak az iskolában, hanem

² Adynak Kardos Alberthez írott két levele a Debreceni Irodalmi Múzeum kéziratárában található K. X. 76. 168. 3. és K. X. 76. 120. 41. 2. jelzet alatt.

³ Kardos Albert 1944. május 1-jén Dr. Sőregi Jánoshoz írt levelének részlete. A levél a Debreceni Irodalmi Múzeum kéziratárában található K. X. 76. 120. 41. 2. jelzet alatt.

⁴ STAUDER Mária, VARGA Katalin, *Babits Mihály bibliográfia*, Bp., Argumentum–Magyar Irodalom Háza–MTA Irodalomtudományi Intézet, 1998.

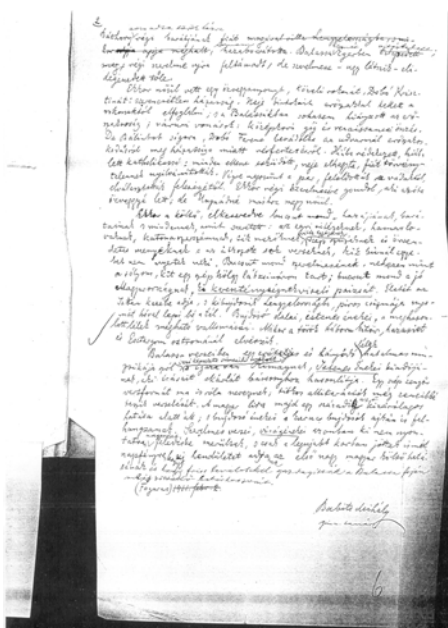
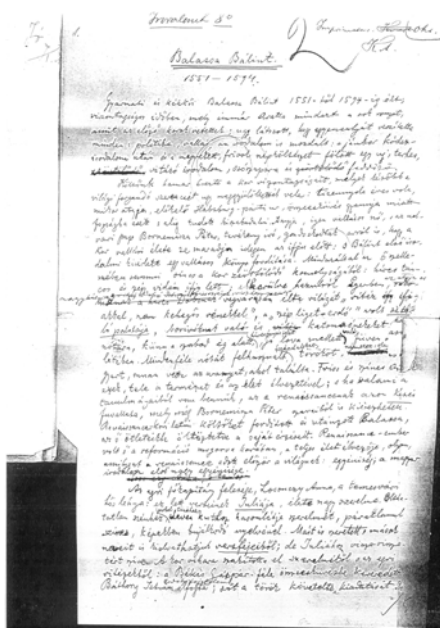
⁵ KARDOS Albert, *Magyar irodalomtörténeti életrajzok*, Debrecen, Hegedüs és Sándor Könyvkiadóhivatala, 1913, 1.

a nyilvánosságának szánt írásaiban is a magyar irodalom fanatikus hitű, lelkes szavú munkása.”⁶

Hogyan lett a füzetek borítóira tervezett életrajzokból kötet?

A kérdésre a választ a kötet előszava adja meg: „A tanulóknak oly mindennapi társai-vá lettek [ti. a füzetek], hogy bátran tehetünk egy további lépést, kötetekbe foglalhattuk az életrajzokat, hogy az iskola falain túl és együttesen tehessék a maguk hatását.”

Eddigi kutatásaim szerint csupán négy életrajz jelent meg füzetek borítójára nyomva, s ezek a kéziratgyűjteményben is így található meg. Ezek a következők: Labancz Mihálynak Czuczor Gergelyről, Kardos Albertnek Arany Jánosról, Teleki Lászlóról és Gyulai Pálról írt dolgozatai.

A Babits-kézirat és a nyomtatott szöveg

Babitsnak Balassa Bálintről szóló életrajza Fogarason született 1911. február 2-án. Nyomatásban 1913-ban Debrecenben jelent meg a *Magyar irodalomtörténeti életrajzok* első kötetében. A nyomtatott szöveg a költőnek a kéziratban tett javítása alapján készült, tartalmi változtatás nélkül, csak néhány helyesírási javítással. Azokban a szavakban, melyekben Babits dunántúli nyelve rövid magánhangzót érzett, a szerkesztő a normatív változathoz igazította az írásmódot.

⁶ KARDOS László, *Kardos Albert*, It, 1970, 355.

A hat bekezdésre tagolt írásban például a következő szavak írásmódját változtatta meg a szerkesztő: egyensúlyát – egyensúlyát, ur – úr, gyanuja – gyanúja, kuthoz – kúthoz, vérfertőzésről – vérfertőzésről, bucsut – búcsút. (A párba állított szavak közül az első az eredeti Babits-írásmódot, a második a nyomtatott szöveg írásmódját jelöli.)

Érdekes, hogy a „lirá”-nak írt szót a szerkesztő nem javította, meghagyta úgy, ahogy a kéziratban szerepel. A fent bemutatott változtatások, mint említettem, a tartalmi részt nem érintik. Babits igazi életrajzot ír, olyat, amit csak a művekből kiolvasható karakter szabhat meg, mert aki „lélekkel, étellel akarja megtölteni az életrajzi vázlatot, annak a lélekhez kell folyamodnia” – írja a költő.⁷

Ez az elv vezérli tehát Babitsot, amikor Balassiról szóló rajzát át- meg átszövi a költő műveiből vett tartalmi és szó szerinti idézetekkel.⁸

A második szakaszban, ahol Balassi egri korszakáról ír, több műből is idéz. A „szép liget, erdő” „sétáló palotája” a Balassa-kódex hatvanegyedik verse, az *In laudem confinium* hetedik strófájának szó szerinti idézete.⁹ A „borivóknak való” és „katonaénekeket írt” részben a tizenegyedik verset, az *In laudem verni temporist* idézi.¹⁰ A „híves forrás felett” részlet pedig a *Sokféle dolgokhoz hasonlítja magát és a szerelmet* című, negyvenkilencedik vers utolsó versszakában található meg.¹¹

Tartalom szerint közli a tizenkettedik vers, az *Ejusdem generis* utolsó strófájának egy sorát, amely a versben így szerepel: „Jó lova mellett való füven létemben / Fordítám meg deákbúl” ezt a verset.¹²

Az idézetekből összerakott szöveg tehát így szerepel a kéziratban: „...elkerülve hazulról, Egerben, az atyja és nagybátyja, Dobó István dicsőséget visszhangoztató végvárában élte világát »Vitéz ifiakkal, nem kehegős vénekkel«, borivóknak való, és katonaénekeket írt nótára, künn a szabad ég alatt, híves forrás felett, jó lova mellett való füven létében.”

Losonczy Annát „olthatatlan szénhez, pokol tüzéhez, eleven kuthoz” hasonlítja Babits. Itt is tartalmi idézetekkel él a költő, melyeknek forrásai a következő versek: az „olthatatlan szén” metafora az 50., a *Juliát hasonlítja a szerelemhez, mely hasonlatosságot a Julia dicséretén kezd el* című versben olvasható;¹³ a „pokol tüze” metafora *Az ő szerelmének örök és maradandó voltáról* című, 47. költeményben bukkan fel;¹⁴ míg az „eleven kut” a *Sokféle dolgokhoz hasonlítja magát és a szerelmet* című, 49. vers költői képe.¹⁵

Az ötödik szakaszban, ahol a bujdosó költőről ír, a *Búcsúja hazájától* című vers jól ismert szavait idézi. Balassi búcsút mond az egri vitézeknek: „Egriek, vitézek, végeknek

⁷ BABITS Mihály, *Esszék és tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 103.

⁸ A szó szerinti és a tartalmi idézeteket a Balassa-kódex verseinek szövegével vettem egybe.

⁹ BALASSI Bálint *Összes versei*, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az életrajzi jegyzetet írta KÖSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Osiris, 2004, 135.

¹⁰ *Uo.*, 30–31.

¹¹ *Uo.*, 104–105.

¹² *Uo.*, 33.

¹³ *Uo.*, 106–108.

¹⁴ *Uo.*, 101–102.

¹⁵ *Uo.*, 104–105.

tüköri”; a hamar lovaknak: „Ti is rárószárnyon járó hamar lovak”; a katonaszerszámoknak: „Fényes sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség”; a sík mezőknek: „Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező”; a szép szüzeknek és örvendetes menyeknek: „Ti is angyalkép-pet mutató szép szüzek, / És szemmel öldöklő örvendetes menyek”. Búcsút mond verseinek: „Ti pedig szerzettem átkozott sok versek, / Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek”; szerelmesének: „Sőt te is, ó én szerelmes ellenségem”; és végül a jó Magyarországnak, a kereszténység védőbástyájának: „Ó, én édes hazám, te szép Magyarország, / Ki kereszténységnek viseled paizsát...”¹⁶

A kéziratos szöveg változásai a javítások tükrében

Babitsnak a kéziratban végrehajtott módosításai jól tükrözik azt a folyamatot, amelynek eredményeként megszületett ez a nyelvileg és poétikailag tisztára csiszolt szöveg.

Az első bekezdésben a kódex-irodalom és a népköltészet fölött megszülető új irodalom jelzői az első változat szerint így jöttek: „uj, terhes, zsörtölődő, vitázó irodalom”. A *zsörtölődő* jelzőt áthúzta, ennek következtében a szöveg így alakult: „uj, terhes, vitázó irodalom, szószapora és zsörtölődő”. A *zsörtölődő*t azonban újra javította és a *feddőző* igenévi alakot illesztette a mondatba, hiszen míg a *zsörtölődő* szó apróságok miatti elégedetlenséget fejez ki, addig a *feddőző* alak magában foglalja a rosszallást, a bíráló jellegét is, s így ez jobban kifejezi ennek az új irodalomnak egyik legfontosabb vonását.

A második bekezdés 9–10. sorában is változtatott az első megfogalmazáson. Az eredeti szöveg ez volt: „Egerben, rokonának, a híres Dobónak végvárában élte világát”. Úgy tűnik, Babits fontosnak tartotta a rokonsági viszony pontosabb megjelölését, és az utalást arra, hogy Dobó 1552-ben mégiscsak Európa-szerte ismert hőstettet vitt végbe katonáival, s ezzel dicsőséget szerzett magának és hazájának, ezért a szöveget így módosította: „Egerben, az atyja és nagybátyja, Dobó István dicsőséget visszhangoztató végvárában élte világát”.

Ugyanebben a bekezdésben, a 13. sorban, Balassi verseinek keletkezési helyeit felsorolva ezt írja: „künn a szabad ég alatt, jó lóva mellett füven létében”. Két helyen kiegészíti a mondatot, a „szabad ég alatt” után hiányjellel a sor fölé szorítva betoldja a „híves forrás felett” kiegészítést, s így jár el akkor is, amikor a „való” szót beszúrja a „mellett” és a „füven” szó közé.

A 14. sorban is találunk kiegészítést és törlést. A „mindenféle nótát felhasznált” mondat mögé szükségesnek tartotta közbeiktatni, hogy „népdalokat” is, majd értelmező jelzővel pontosítja, hogy milyen népdalokat és nótákat. A „törököt” értelmező jelző után a „horvátot” szerepelt, ezt azonban többször áthúzta, így az olvasat a kéziratban bizonytalan. A javítás fölé még a „németet, olaszt” jelző került. Ezekkel a kiegészítésekkel még érzékletesebbé tette Balassi költészetének forrásvidékét.

¹⁶ *Uo.*, 149–150.

A harmadik szakasz élére eredetileg ezt a félbehagyott mondatot írta: „Losonczi Anna, a temes”, ezt azonban áthúzta, s újra kezdte, most már így: „Az egri főkapitány felesége, Losonczi Anna, a temesvári hős leánya: ez lett verseinek Juliája...” Szükségét érezte a költő annak, hogy jelezze, Balassi nagy szerelme férjes asszony volt. Amikor Balassinak Júlia iránti szerelmét jellemzi, akkor a költő verseiből vett képekkel érzékelteti annak egyre hevesebb voltát, s az eredetileg csak két jelzőt, metaforát megtoldja egy harmadikkal. Így lesz a Júlia-kép szárnyas oltárokat idéző triptichonná – „olthatatlan szén, pokol tüze, eleven kut” –, mely előtt a költő hódol. A számoknak misztikus eredetet tulajdonító Balassi költészetében a hármas szám kitüntetett helyet foglal el. Az $1 + 2 = 3$ azt szimbolizálja, hogy az ég és a föld egyesülése létrehozta az embert, s ezzel teljessé lett az isteni megnyilvánulás. A három ezért a totalitás, az isteni rend, a tökéletesség, a világ és Isten hármas osztoztságát szimbolizálja. Balassi kompozíciós elvként is használja például az *Egy katonaének* című „hárompillérű” verskompozíciójában.

Módosította Babits az első változatot a bekezdés 8–11. sorában. A Bekes Gáspár-féle összeesküvésbe keveredett költőről így ír: „Báthori Zsigmond elfogatta; sőt a török követelte kiadatását”. Fontosnak véli pontosítani, hogy ekkor Báthori már erdélyi fejedelem, nagyhatalmú főúr, aki a törökkel is szembeszállhat, ezért a sor fölé írva betoldja az „erdélyi fejedelem” jelzős szerkezetet. Az ezt követő mondatot is meghúzza és betoldásokkal javítja. „De Báthori régi barátjának fiát magával vitte Lengyelországba, s mikor atyja meghalt, hazabocsájtotta”. Fontos, hogy a fejedelemnek nem állt szándékában Balassit kiadni a töröknek, ezért Báthori neve mögé kiegészítésül betoldotta: „nem adta törökkézre”. Valószínű, hogy a mondat „atyja” szavát már ekkor kijavította, választékos és kissé archaikus jellege miatt, s helyette a normatív nyelvváltozatban szereplő „apja” szót írta. Talán terjengősnek találta így a mondatot, mert a „magával vitte Lengyelországba, s mikor apja meghalt” részt kihúzta a szövegből. Így a többszörösen összetett mondatból ez maradt: „De Báthori nem adta törökkézre régi barátjának fiát, hanem hazabocsájtotta”. A gondolat ívét megtörő többszörösen összetett mondatot lerövidítette egy ellentétet kifejező, mellérendelő összetett mondatra.

A negyedik bekezdés szövegét érintetlenül hagyta, nem javított benne semmit sem.

Az ötödik egységben is csak egy jelzős szerkezetet iktatott be a harmadik sor végére. A „sik mezők” és a „szép szűzek” közé hiányjellel a „vitéz legényeinek” szerkezet került. Ezzel a kiegészítéssel majdnem teljessé vált a Balassa-kódex 66. versében felsorolt azon személyeknek és dolgoknak a sora, akiktől vagy amiktől búcsúzott Balassi. Ezeket Babits is számba vette, de nem említette meg a rokonoktól, barátoktól való elválást. Talán szándékosan?

Az életrajz záró részében Balassi egyéniségéről, költészetének nagyságáról szól, és kijelöli helyét a magyar irodalomban.

A bekezdés első mondatában egy törlés és két betoldás található. A mondat „erőteljes” szavából több vonallal lehúzta a „telje” részt és „erős”-re helyesbítette, majd hiányjellel betoldotta a „lélek” kifejezést. Ezután a „hányódó lélek hatalmas muzsikája szól” megállapítás után, Balassi nyelvének és fantáziájának szélességét hangsúlyozva, ezzel egészíti ki a gondolatot: „izzó képzelete színesíti nyelvét”.

A zárószakasz ötödik sorának végén, a „kizárólagos” szó elé, a nyomatékosítást érzékelte beiktatja „az ő” határozott névelővel ellátott E/3. személyű személyes névmást.

A nyolcadik sor elején – Balassi virágénekeiről írva – pontosítja állítását. Balassi szerelmes versei ugyanis nem merültek feledésbe, hiszen néhány virágéneke a köztudatba is átment, s erről később maga Babits győz meg bennünket. Mivel tehát nem mindegyik szerelmes verse tűnt el a feledés homályában, ezért kiegészíti a megállapítást a „nagy-részt” határozószóval. Szükséges is e pontosítás, mert eredeti formájában ellentmondana a gondolat folytatásának, melyet így szó tovább Babits: „s csak a legújabb korban jöttek ismét napfényre”. Az „új lendületet adva az első nagy magyar költő hatásának” tagmondatot úgy módosítja, hogy az eredeti határozott igenéből („adva”) T/3. személyű igealakot konstruál, az „új” szó elé pedig a „hogy” kötőszót iktatva, a mondatból célhatározói alárendelő mondatot szerkeszt. Ezzel a szerkesztéssel mutatta meg, milyen hatást váltottak ki az újabb korban felbukkant versek. Egyfelől lendületet adtak Balassi hatásának, másfelől „friss levelekkel gazdagították a Balassa fején mindig zöldellő babérkoszorút”.

Babits Mihálynak Balassiról készült életrajza – az 1913-as kiadást kivéve – többé nem került nyilvánosságra, pedig ez a maga nemében páratlan kis remekmű akár a mai iskolai tankönyvekben is megjelenhetne, színesebbé és érdekesebbé téve Balassi portréját.